

OLTIARIQ TUMANI UZUM MEVASINING ZARARKUNANDALARI

Fardu b.f.n.d., G'.Kamoliddin

Fardu b.f.n.d., M.Shermatov

Fardu II-kurs biologiya magistranti

Valixonova Mashhura Ibragimova

Annotatsiya: Agar siz uzumzorlar bilan qoplangan maydonni bosib o'tgan bo'lsangiz, ehtimol hamma uzumzorlar bir xil ko'rinmasligini payqagandirsiz. Buning sababi shundaki, har bir tok o'stirish tizimi turli xil vaziyatlarni hosil etishini hisobga olsak, barcha uzumlar teng ravishda o'stirilmaydi. Ushbu maqolada tok o'simligi mevasida uchraydigan zararkunanda hashorotlar va ular keltirib chiqaradigan kasalliklar haqida tahlil qilib o'tamiz.

Tayanch iboralar: Uzum, tok, zararkunanda, qurt, Tortricidae, Polychrosis botrana

Kirish: Uzum mevasining zararkunandalari. Uzum mevasiga tashqi ko'rinishi va hayot kechirishi bir-biriga juda o'xshash barg o'rovchi (Tortricidae) kapalaklar oilasiga mansub 2 tur hasharotlar zarar keltirishi mumkin. Bular tok barg o'rovchisi Sparganothis pilleriana hamda shingil barg o'rovchisi Polychrosis botrana hisoblanadi. Har ikkalasi ham namliksevar (stenogigrobiont) tur bo'lib, ko'proq so'riga ko'tarilmaydigan toklarning mevasiga xuruj qiladi, shuningdek meva donalari zich joylashgan navlarni (qora kishmish, charos, muskat) xush ko'radi.

Ta'rifi. Tok barg o'rovchisining kapalagi biroz yirikroq (qanot yozganda 12-15 mm) bo'ladi. Oldingi juft qanotlari och sariq yoki och kulrang, yaltiroq, o'rtasida ko'ndalang joylashgan keng qoramtir dog'i va kumush rang jilosi bor. Orqa qanotlari kulsimon qo'ng'ir rangda, erkaginiki esa och rangda bo'ladi. Tuxumi oq, yassi, kattaligi 0,65-0,9 mm keladi. Qurtning boshi qora, tanasini mayda qoramtir so'galchalar bosgan, katta yosh qurtning uzunligi 14 mm keladi, rangi yashilroq-pushti yoki qizg'ish bo'lib, mayda siyrak tuklar bilan qoplangan. G'umbagi jigarrang, uzunligi 5-5,5 mm keladi, oq pilla ichida joylashadi.

Hayot kechirishi. Tok barg o'rovchisi g'umbaklik shaklida asosan po'stloq osti va boshqa pana joylarda qishlab chiqadi. Bahorda (aprel) kapalaklar uchib chiqib qo'shimcha oziqlangach, urchib tuxum qo'yishga kirishadi. Har bir zot 50-70 ta tuxumni asosan yakka-yakka qilib shingil donalariga qo'yadi. Ochib chiqqan qurtlar shingil bilan oziqlanadi, uni o'rgimchak iplari bilan o'rab oladi. Bu hasharot qurtlari ba'zan yosh novda ichini ham o'yib kiradi. Olti yoshni o'tgach, yupqa pilla o'rab, ichida g'umbakka aylanadi. 1-1,5 haftadan keyin yangi bo'g'in kapalaklari uchib

chiqadi. O‘zbekiston sharoitida 3-4 ta bo‘g‘in beradi. Kuzning oxirgi oylarida g‘umbak shaklidagilari qishlovga ketadi, qolgan shakllari o‘lib ketadi.

Zarari. Tok barg o‘rovchisining zarari asosan uzumning sifati va hosildorligi pasayishida namoyon bo‘ladi. Ayrim kuzatishlarga ko‘ra, bu zararkunanda ta‘sirida Samarqand viloyati sharoitida 40-50% gacha qora kishmish navlari nobud bo‘lgan (Kojanchikov, 1931).

Kurash choralari. 1. Tokni barg o‘rovchidan saqlashning asosiy yo‘li oldini olishdir. Buning uchun, asosan Samarqand, Jizax va boshqa viloyatlarda tarqalgan ishkomsiz o‘stirish usulidan voz kechib, tokni sim shpalerlarga yoki yog‘och ishkamlarga ko‘tarib o‘stirishni yo‘lga qo‘yish kerak. 2. Biologik kurash sifatida biolaboratoriyalarda ko‘paytiriladigan brakondan zararkunandaning qurtlariga qarshi foydalanish mumkin. 3. Kimyoviy kurash uzum gullashidan oldin va undan keyin 2 marta o‘tkaziladi. Buning uchun sintetik piretroidlar, fosfororganik prepa-ratlar hamda avaut (0,4 l/ga) va dimilindan (0,3 l/ga) foydalaniladi. Ishlov berish hosil etilishidan 40 kun ilgari to‘xtatilishi lozim (bu davrda brakonni ishlatish mumkin).

Shingil barg o‘rovchisi .O‘zbekistonda, qo‘shni davlatlarda, hamda Evropa, Afrika, Shimoliy Amerika kit‘alarining ko‘pgina davlatlarida tarqalgan. Ta‘rifi. Kapalagi 12-13 mm keladi. Oldingi qanotlari qo‘ng‘ir rangli bo‘lib, ko‘ndalangiga joylashgan ikkita och bog‘ichi bor. Orqadagi qanotlari kulrang, asosi tashqi chekkasiga nisbatan ochroq. Tuxumlari (0,5-0,7 mm) sariq, ust tomoni yassiroq. Qurtning uzunligi 12 mm gacha boradi, boshi qoramtir-qo‘ng‘ir, tanasi sarg‘imtir-yashil, sezilar-sezilmas dog‘lar va tuklar bilan qoplangan. G‘umbagi (5-7 mm) qo‘ng‘ir, yumshoq pilla ichiga o‘ralgan bo‘ladi. Hayot

kechirishi. Bu hasharot ham g‘umbak shaklida po‘stloq ostida hamda boshqa pana joylarda qishlab chiqadi. Aprel-may oylarida kapalaklar uchib chiqib uzum shingillariga tuxum qo‘ya boshlaydi. Ochib chiqqan qurtlar 12-18 kun oziqlanib g‘umbakka aylanadi va 8-10 kundan so‘ng yangi bo‘g‘in kapalaklari paydo bo‘ladi. O‘zbekiston sharoitlarida mavsumda 3-4 ta bo‘g‘in beradi. Zararkunanda namsevar bo‘lgani uchun asosan erda qoldirilgan uzum poyasini xush ko‘radi, ammo ishkonga ko‘tarilgan tokni ham zararlashi mumkin.

Zarari. Shingil barg o‘rovchisining qurtlari zararlagan uzum donasi mikroorganizmlar ta‘sirida chiriy boshlaydi. Bundan tashqari, boshlab berilgan zarar arilar tomonidan davom ettiriladi, oqibatda uzum hosildorligi keskin pasayib ketadi. Kurash choralari. Har ikkala barg o‘rovchilarning hayot kechirishi va zarari bir-biriga o‘xshash, shu bois ularga deyarli bir xil usulda kurashiladi.

Xulosa qilib aytganda tok o'simligi zarakunanadalari o'zvaqtida e'tibor berib qaralmasa, uzumchilik sanoatida katta ziyon ko'rishga olib kelibshi mumkin.

Faqatgina zararkunandalar emas balki boshqa virus va zamburug'li kasalliklar ta'sirida ham bog'dorchilik katta ziyon ko'rish mumkin. Zararkunandalarga chidamli uzum navlarini yaratish eng to'g'ri yo'l hisoblanadi. Masalan Farg'ona viloyati Quvasoy shahri Rahmat bog'dorchilik" fermer xo'jaligida tadqiqot olib borganimizda Oltiariq tumanida uchramaydigan zararkunandalarni uchradik. Quvasoy shahrida asosan tok qalamchalari yetishtirishga mo'ljallangan ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ш.Т.ХЎЖАЕВ “Умумий ва қишлоқ хўжалик энтомологияси ҳамда уйғунлашган ҳимоя қилиш тизимининг асослари”, тошкент «Yangi Nashr Nashriyoti» 2019 235-240 s
2. Yaxontov, 1963
3. E.S. Sugonyaev va b., 2004
4. Kojanchikov, 1931
5. <https://uzwine.uz/main>
6. "Rahmat bog'dorchilik" f/x